

Els Opuscles del CREI

núm. **40**

juny 2015

Conseqüències socials de la llei del divorci

Libertad González

CREI

Centre de Recerca
en Economia Internacional

El Centre de Recerca en Economia Internacional (CREI) és una institució de recerca constituïda com a consorci integrat per la Universitat Pompeu Fabra i la Generalitat de Catalunya. La seva seu és al campus de la Universitat Pompeu Fabra, a Barcelona.

L'objectiu del CREI és promoure la recerca en economia internacional i macroeconomia amb els estàndards acadèmics més alts.

Els Opuscles del Crei volen ser els instruments de difusió de la recerca del CREI en l'àmbit no acadèmic. Cada *Opuscle* recull, per a un públic general, les conclusions i observacions de treballs publicats, o en vies de publicació, a les revistes especialitzades. En el respecte a la llibertat intel·lectual, es fa constar que les opinions expressades en *Els Opuscles del CREI* són responsabilitat dels seus autors.

Versions en pdf d'aquest i tots els altres *Opuscles del CREI* es poden descarregar de:
www.crei.cat/opuscles.php

Consell editorial

Antonio Ciccone (editor)
Jordi Galí
Teresa Garcia-Milà
Jaume Ventura

Editat per: CREI
Universitat Pompeu Fabra
Ramon Trias Fargas, 25-27 08005 Barcelona
Tel. 93 542 28 26

© CREI, 2015

© d'aquesta edició: Libertad González

Traducció de l'anglès: Adrià Morron Salmeron
Disseny: Fons Gràfic
Impressió: Masanas Gràfiques

ISSN: 1137 - 7828

Dipòsit legal: DL B 16962-2015

Conseqüències socials de la llei del divorci

Libertad González

1. Introducció

En les darreres dècades, molts països han aprovat noves lleis per facilitar el divorci. En alguns països on estava prohibit, el divorci ha passat a ser legal, i en molts països s'han suavitzat les condicions per obtenir-lo (per exemple, amb la introducció del divorci unilateral, que no exigeix el consentiment d'ambdós cònjuges). En aquest opuscle, repassarem un seguit d'estudis recents que han analitzat l'efecte d'aquestes reformes sobre diversos indicadors socials, com la taxa de divorcis, les taxes matrimonials i de fertilitat, la participació laboral de la dona, l'estalvi de les llars, el benestar dels infants i, fins i tot, la violència domèstica i el crim.

El matrimoni és una institució molt antiga que continua sent rellevant avui en dia. Tots els països del món tenen lleis que regulen el matrimoni, i la seva presència és molt elevada en la majoria de societats. El divorci, en canvi, és un fenomen molt més recent. Abans del segle XX, a les societats occidentals, típicament, el matrimoni només

es dissolia després de la mort d'un dels cònjuges. Durant les primeres dècades del segle XX, molts països van començar a introduir lleis que permetien la dissolució del matrimoni, tot i que el divorci només es concedia en circumstàncies molt restrictives, com, per exemple, si es demostrava l'adulteri. Aquestes primeres lleis del divorci només el permetien si s'havia comès una "falta". És a dir, un dels cònjuges havia de demostrar davant d'un tribunal que l'altre havia comès una falta dins del matrimoni com, a banda de l'adulteri, l'abandonament, l'abús físic, etc. A principis del segle XX, la presència del divorci a nivell internacional era baixa i, tot i que eren possibles, les separacions informals no eren gaire comunes.

A mitjan segle XX, diversos països van començar a modificar la seva legislació matrimonial per introduir-hi la possibilitat del divorci "sense requerir cap falta". És a dir, es permetia obtenir el divorci sense que un dels cònjuges hagués d'acusar l'altre d'una falta. Alguns països només exigien el consentiment dels dos cònjuges, mentre que d'altres exigien una prova que la relació havia fracassat, com, per exemple, un període de separació. En les darreres dècades, les lleis del divorci s'han liberalitzat encara més, i molts països permeten el "divorci unilateral", on no cal el consentiment dels dos cònjuges.

A mesura que es facilitava el divorci durant el segle XX, la taxa de divorcis es va disparar i la taxa de matrimonis va caure en molts països, sobretot a partir dels anys 60 i 70. Alguns sectors socials acusaven els canvis en l'accés al divorci de "destruir la família tradicional". D'altres indicaven que aquests canvis senzillament satisfien les demandes de la societat. Qui tenia raó? Les lleis del divorci tenen efectes reals? O es limiten a aprovar oficialment separacions que s'haurien produït de totes maneres?

Sembla raonable pensar que les lleis matrimonials i del divorci poden incidir sobre el comportament dels individus. Sens dubte, tenen el potencial d'afectar les taxes de creació i de dissolució de matrimonis, tot i que aquestes no siguin importants en si mateixes si el matrimoni i el divorci són substituïts perfectes de la convivència informal i la separació, respectivament. Ara bé, el matrimoni és un contracte legal que estableix drets i obligacions entre els cònjuges. El valor del matrimoni com a mecanisme de compromís depèn de fins a quin punt és costós trencar aquest contracte. Per tant, la llei del divorci pot tenir conseqüències sobre diverses decisions, com la fertilitat, les inversions dels pares en els fills, el grau d'especialització entre els cònjuges, la seva participació al mercat laboral o els patrons d'estalvi i despesa de la llar. Alhora, la suma d'aquests canvis individuals pot tenir conseqüències macroeconòmiques importants.

En aquest opuscle, repassarem la bibliografia econòmica recent que ha estudiat aquestes qüestions, tant teòricament com empírica.¹ És rellevant la llei del divorci? Com ho podem esbrinar? Què en sabem? Quines preguntes encara no tenen resposta? No estudiarem ni les causes ni les conseqüències, ja siguin econòmiques o d'una altra naturalesa, del divorci en si mateix. Tot i que aquesta també és una qüestió interessant i rellevant, en aquest opuscle ens concentrarem en les conseqüències de la regulació legal del divorci a nivell nacional (o estatal).²

La resta de l'opuscle s'organitza de la següent manera. A la secció 2 descriurem els principals elements de la llei del divorci als diversos països. A la secció 3 veurem els principals resultats de la bibliografia econòmica que estudia les conseqüències del divorci sobre: la taxa de divorcis, les taxes de matrimonis i de fertilitat, la participació al mercat laboral, l'estalvi de les llars, els conflictes familiars i diverses característiques dels fills. A la

secció 4 examinarem les principals qüestions que encara no s'han resolt i, finalment, a la secció 5 acabarem amb les conclusions.

2. La llei del divorci comparada entre països

L'any 2014, gairebé tots els països del món tenien lleis per regular la dissolució del matrimoni.³ Alguns països han legalitzat el divorci recentment (p. ex., Malta l'any 2011, Xile el 2004, Irlanda el 1996 i Espanya el 1981). Molts altres han anat modificant les seves lleis del divorci en les darreres dècades, sobretot per tal de fer més accessible la dissolució del matrimoni.

Què regula la llei del divorci? Normalment, s'especifiquen els escenaris en els quals es permet el divorci: cal que un dels cònjuges demostrï que l'altre ha comès una “falta”? N'hi ha prou amb què els dos admetin “diferències irreconciliables”? És possible obtenir el divorci sense el consentiment mutu dels cònjuges? La llei també regula el repartiment d'actius entre els (ex) cònjuges, la custòdia dels fills i els possibles pagaments posteriors a la dissolució del matrimoni com, per exemple, una prestació per tenir fills a càrrec.

Breument, els principals escenaris a l'hora de **regular el divorci** són els següents: i) prohibir el divorci (actualment, no és l'opció de la majoria de països), ii) permetre el divorci només si s'han comès faltes, iii) exigir el consentiment mutu, o iv) permetre el divorci unilateral. En cadascun d'aquests casos també hi poden haver requeriments addicionals, com, per exemple, una separació: és a dir, el divorci només es concedirà si els cònjuges han estat separats per un període de temps predeterminat. En alguns països, les parelles poden sol·licitar el divorci en diversos escena-

ris, de manera que es concedeixen tant divorcis per faltes, com de mutu acord i unilaterals, cadascun amb els seus requisits i costos.

A la Taula 1 resumim les principals reformes sobre la regulació del divorci de 18 països europeus des de 1950. Quatre d'aquests 18 països (Itàlia, Portugal, Espanya i Irlanda) no van començar a legalitzar-lo fins al 1970. A deu països ja es permetia el divorci sense requeriment de falta abans de 1950, i la resta ho va introduir no més tard del 2000. L'any 2010, el divorci unilateral sense separació prèvia només era permès a tres països (Suècia, Finlàndia i Espanya).

A més a més, la llei del divorci també regula la **divisió de la propietat** un cop s'ha dissolt el matrimoni. Els tres principals sistemes són: la separació de la propietat (règims “titulars”), la propietat comunitària i la distribució equitativa (Voena, 2014). Als règims “titulars”, els actius de la parella que s'ha divorciat s'assignen als (ex) cònjuges a partir dels títols de propietat. Als règims de “propietat comunitària”, es considera que els actius són propietat d'ambdós cònjuges alhora, de manera que es divideixen els actius i els deutes del matrimoni a parts iguals entre els (ex) cònjuges. Finalment, als règims de “distribució equitativa”, s'assigna als jutges la tasca de dividir els actius dels (ex) cònjuges de manera que s'assoleixi una distribució equitativa i es protegeixi la part més vulnerable. La llei pot tenir o no tenir en compte les faltes comeses, i el grau de llibertat dels jutges a l'hora de distribuir els actius pot variar.

Un altre element de la llei fa referència a la **custòdia dels fills**. Abans dels anys 70, a molts països la legislació afavoria la custòdia única per a un dels progenitors, normalment la mare (Halla, 2013). En les darreres dècades, molts països han introduït reformes que afavoreixen la custòdia compartida. La llei també pot fer referència als

Taula 1. Principals reformes de la llei del divorci a 18 països europeus, 1950-2010

	Legalització del divorci	Divorci sense requeriment de falta	Divorci unilateral amb requeriment de separació	Divorci unilateral sense requeriment de separació
Àustria			1978	
Bèlgica			1975 (1983, 2000)	
Dinamarca			1969 (1989)	
Finlàndia				1988
França		1976	1976 (2005)	
Alemanya			1977	
Grècia		1979	1983	
Islàndia			1993	
Irlanda	1996	1996		
Itàlia	1970	1975		
Luxemburg			1979	
Holanda		1971	1971	
Noruega			[1993]	
Portugal	1976	1976	1976 (2008)	
Espanya	1981	1981	1981	2005
Suècia				1973
Suïssa			2000	
Regne Unit		1973	1973 (1984)	

Font: aquesta taula és una versió retocada de la Taula 1 corresponent a González i Viitanen (2009). Els anys entre parèntesis indiquen reformes posteriors que van reduir la durada del període de separació requerit.

pagaments (del progenitor sense custòdia a favor del que en té la custòdia) per contribuir a la **manutenció dels fills** (i a la manera de garantir-los) o a pagaments entre els cònjuges per contribuir a la **manutenció** d'un d'ells (pensions conjugals).

Recentment, molts països han estudiat i, fins i tot implementat, reformes de la llei del divorci, i el debat ha girat a l'entorn dels elements que acabem de comentar. Per exemple, l'estat de Nova York va introduir el divorci unilateral sense requeriment de falta l'any 2010. Alhora, s'han proposat reformes per tornar a “endurir” el divorci.

3. Què en sabem, de les conseqüències de la llei del divorci?

Dins de la bibliografia econòmica, molts dels darrers treballs empírics que estudien les conseqüències de la llei del divorci analitzen la introducció del divorci unilateral sense requeriment de falta als Estats Units, que es va produir en moments diferents a cada estat. La majoria de les reformes es van realitzar durant els anys 70 i 80. Tal com recull Wolfers (2006), entre 1968 i 1988 el divorci unilateral es va introduir a 29 estats que prèviament exigien el consentiment mutu o la demostració d'una falta. Alguns treballs també han emprat les darreres reformes als països europeus aprofitant les diferències que il·lustrem a la Taula 1.

3.1 Taxa de divorcis

La primera pregunta sobre les conseqüències socials de la llei del divorci hauria de ser si la recent liberalització de l'accés al divorci ha repercutit sobre la taxa de divorcis. Per començar, descriurem quines conseqüències esperem que tinguin aquestes reformes des d'un punt de vista teòric. I, a continuació, veurem quins resultats aporten els estudis empírics que les han analitzat a diversos països.

Una mica de teoria

Des d'un punt de vista teòric, no està clar que passar de requerir una falta a no fer-ho o passar del consentiment mutu al divorci unilateral hagi de fer augmentar la taxa de divorcis. El model econòmic bàsic del matrimoni i el divorci “a l'estil de Becker” (vegeu Becker, Landes i Michael, 1977) considera que l'individu prefereix seguir casat si la utilitat (o el nivell de benestar) total que pot assolir amb el matrimoni és superior a la que obtindria amb el divorci (un cop descomptats els costos del

divorci). Es diu que el divorci és “eficient” si fa augmentar el “producte” total; és a dir, quan la suma de les utilitats dels cònjuges si es separen és major que si continuen junts.

En quines circumstàncies es divorcia una parella? I com canvien en funció del marc legal del divorci? La resposta a aquestes preguntes depèn de la capacitat dels cònjuges per “transferir-se utilitat” entre ells. Quan diem que transfereixen utilitat volem dir que un dels cònjuges pren mesures que milloren el benestar de l’altre cònjuge (tot i que redueixen el propi benestar). Per exemple, per intentar fer més feliç la seva parella, un dels cònjuges pot fregar els plats més sovint o acceptar passar les vacances on triï la parella.

Si els cònjuges poden transferir-se utilitat entre ells sense cap mena de cost, aquest model tan senzill prediu que només es produiran divorcis eficients, independentment del marc legal del divorci (sempre que el divorci no estigui prohibit): tant si requereix una falta, com si requereix el consentiment mutu o si és unilateral. Vegem-ne el perquè.

Per començar, considerem el cas d’un matrimoni en el qual els dos cònjuges obtenen més utilitat si continuen casats que si es divorcien. En aquest cas, com que cap dels cònjuges es vol separar, el divorci no és eficient i el matrimoni no es trencarà, sigui quin sigui el marc legal del divorci.

Ara suposem que els dos cònjuges prefereixen divorciar-se. De nou, no hi ha un desacord entre la parella, però com que ara el divorci és eficient esperem que sempre es produeixi, sense que calguin transferències entre els cònjuges (ningú té incentius per convèncer o subornar la parella perquè canviï d’opinió). Sens dubte, passar d’un règim de consentiment mutu a un règim unilateral no faria canviar la situació.

I si passem d’un règim de requeriment de falta a un règim de consentiment mutu o a un règim unilateral? En un règim de requeriment de falta, el divorci exigeix que un dels cònjuges acusi l’altre d’un mal comportament (potser de manera falsa). Si és costós fer aquesta acusació, això pot frustrar alguns divorcis, de manera que la introducció d’un règim que no requereixi una falta, en la mesura que redueix aquest cost, pot fer augmentar la taxa de divorcis.

Observeu que el model clarament prediu que una disminució del cost del divorci farà augmentar el nombre de parelles que satisfan el “llindar de l’eficiència”, donat que el cost del divorci redueix la utilitat neta de la parella divorciada. Per tant, esperaríem que fes augmentar la taxa de divorcis, tot i que la magnitud d’aquest efecte dependrà del nombre de parelles prop “del marge” (és a dir, prou a prop del llindar perquè la reducció del cost les faci “creuar”).

Un altre cas més interessant és aquell en el qual els cònjuges estan en desacord, de manera que un d’ells prefereix seguir casat i l’altre vol divorciar-se. Segons qui tingui una preferència més forta, veurem transferències entre ells per tal de convèncer-se l’un a l’altre. Si el divorci és eficient, el cònjuge que el desitja ha de ser capaç de convèncer l’altre a través d’una transferència d’utilitat (suposant que sigui factible). En un règim de requeriment de falta, aquests divorcis eficients són possibles, tot i que probablement un dels cònjuges haurà de simular una falta. Si cal el consentiment mutu, aquests divorcis també haurien de ser factibles sempre que es puguin produir transferències d’utilitat entre els cònjuges. Concretament, aquell que vulgui el divorci haurà de compensar l’altre per tal que hi estigui d’acord. Finalment, en un règim de divorci unilateral, aquests divorcis eficients també es produiran, i sense necessitar cap transferència compensatòria (el divorci es conce-

deix fins i tot quan un dels cònjuges s'hi oposa). Per tant, aquests divorcis eficients es produeixen independentment del marc legal. Ara bé, el divorci unilateral beneficia clarament el cònjuge que vol divorciar-se, donat que en aquest escenari no cal que faci transferències compensatòries.

Per acabar, en aquells casos en els quals la parella està en desacord però on el divorci és ineficient (és a dir, el cònjuge que es vol separar no pot compensar l'altre) la parella no es divorciarà, independentment del marc legal. Si cal el consentiment mutu, el cònjuge que es vol divorciar és incapaç de convèncer l'altre. En un règim unilateral, tot i que el cònjuge podria aconseguir el divorci sense el consentiment de l'altre, aquell que vol conservar el matrimoni és capaç de compensar-lo i convèncer-lo per continuar casats. Per tant, de nou, no esperem que el marc legal afecti el nombre de divorcis. Ara bé, observeu que el divorci unilateral té el potencial de modificar la distribució del benestar dins del matrimoni per beneficiar el cònjuge que té menys interès a preservar el matrimoni.

Aquest model senzill ens proporciona prediccions que podem contrastar. En primer lloc, permetre el divorci sense requeriment de falta podria fer augmentar la taxa de divorcis, però només en la mesura en què l'anterior marc legal del divorci (és a dir, el requeriment de falta) el fes costós. La segona predicció és que el pas d'un marc de consentiment mutu a un de divorci unilateral no hauria d'afectar la taxa de divorcis, sempre que els cònjuges puguin transferir-se utilitat entre ells sense cap cost. Ara bé, si els cònjuges no poden compensar-se l'un a l'altre (o si els és costós), aleshores el divorci unilateral hauria de fer augmentar la taxa de divorcis, a causa que alguns "divorcis ineficients" ara es produiran. En qualsevol cas, fins i tot si no té cap efecte sobre la taxa de divorcis, el divorci unilateral influenciarà la distribució de

benestar entre la parella (tal com ja van mostrar Becker [et al.] 1977) perquè millorarà la posició negociadora del cònjuge que es vol divorciar.

Si, a més a més, tenim en compte la regulació de la divisió de la propietat després del divorci, l'anàlisi es complica una mica. En un règim de propietat comunitària, on els actius es divideixen a parts iguals entre els cònjuges, el divorci unilateral afavoreix el cònjuge que posseeix menys actius (possiblement la dona). En canvi, passa el contrari en un règim titular: el divorci unilateral augmentarà el poder de negociació del cònjuge amb més "propietats" (perquè pot divorciar-se sense haver de compensar la seva parella i sense haver de repartir els seus actius).

Ens cal estudiar l'evidència empírica per tal de quantificar aquestes conseqüències potencials, tant sobre la taxa de divorcis com sobre els altres elements que puguin dependre del benestar relatiu de cada cònjuge dins del matrimoni.

Unes quantes dades

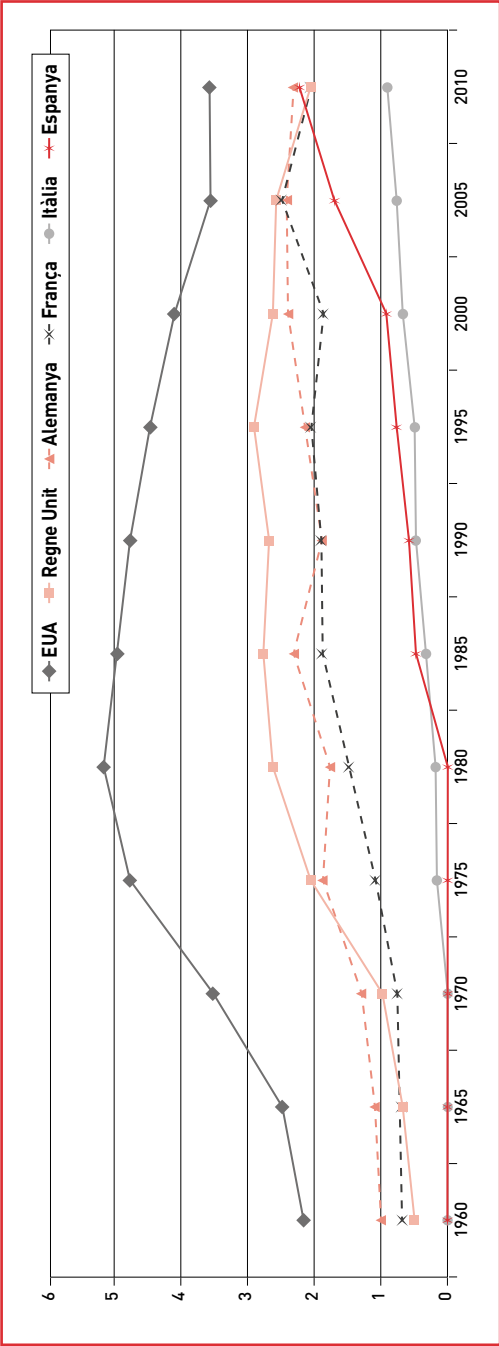
El Gràfic 1 ens mostra la taxa de divorcis sense ajustar pels Estats Units, el Regne Unit, Alemanya, França, Itàlia i Espanya entre 1960 i 2010. La taxa de divorcis de tots aquests països va augmentar durant els anys 60 i 70 (excepte a Espanya, on el divorci va estar prohibit fins l'any 1981). Aquesta tendència es va invertir als EUA després de 1980 i al Regne Unit després de 1995, mentre que la taxa va continuar augmentant a Alemanya, França i, sobretot, a Espanya i Itàlia fins al 2010. Els EUA han tingut la taxa de divorcis més alta d'aquests sis països durant tot el període, passant de 2 divorcis anuals per cada 1.000 persones l'any 1960 a més de 5 l'any 1980 i, finalment, a uns 3,5 l'any 2010. Itàlia és on el divorci ha tingut menys presència, sense arribar a 1 divorci per cada 1.000 persones l'any 2010. França, Alemanya i el Regne Unit tenen taxes de divorcis

semblants que han evolucionat de manera similar; concretament, l'any 2010 tenien una taxa d'entre 2 i 2,5 divorcis per cada 1.000 persones.

Hi ha diversos estudis quantitius que han analitzat rigorosament l'efecte de la regulació del divorci sobre la taxa de divorcis a partir de dades dels diversos estats dels EUA i, també, de diversos països europeus (vegeu Friedberg, 1998, i Wolfers, 2006, pels EUA i González i Viitanen, 2009, pel cas europeu). Aquests estudis ens suggereixen que l'eliminació del requeriment de falta i la introducció del divorci unilateral provoquen un augment de la taxa de divorcis, si més no a curt termini (és a dir, entre parelles que ja estaven casades en el moment de la reforma). Aquest augment sembla que és degut a un increment en el nombre total de parelles que es divorcien, i no només a causa d'una acceleració d'aquells divorcis que s'haurien produït igualment. Aquests resultats encaixen amb les prediccions del nostre model quan els cònjuges no poden arribar a acords eficients, potser perquè no són plenament capaços de transferir-se utilitat entre ells.

L'estudi europeu conclou que les reformes que van eliminar de manera generalitzada el requeriment de falta (vegeu la Taula 1), principalment als anys 70, van provocar un augment permanent de la taxa de divorcis. Pel que fa al divorci unilateral, tant els resultats per Europa com pels EUA ens suggereixen que l'augment de les taxes de divorcis que es va produir poc després de les reformes probablement es va capgirar al cap d'uns quants anys, de manera que a llarg termini les conseqüències han estat poc importants, si és que n'hi ha hagut cap. Sobre els altres elements de la regulació legal del divorci, Halla (2013) troba que les reformes que afavorien la custòdia compartida dels nens després de la dissolució del matrimoni (als EUA) també van provocar un augment de la taxa de divorcis.

Gràfic 1. Taxa de divorcis sense ajustar a sis països, 1960-2010

Fonts: González i Viitanen (2009) i Eurostat pels països europeus; Wolfers (2006) i National Vital Statistics Reports pels EUA.
Observacions: la taxa de divorcis sense ajustar es defineix com el nombre de divorcis anuals dividit per la població total i multiplicat per 1000.

Alhora, aquests estudis també conclouen que les reformes de la llei del divorci no són el principal causant de l'augment generalitzat de les taxes de divorcis durant la segona meitat del segle XX. Per exemple, els autors de l'estudi europeu conclouen que les reformes de la llei del divorci a Europa són responsables de menys de la meitat de l'augment de les taxes de divorcis entre 1950 i 2003.

Alguns comentaris més

Tal com ja hem dit abans, la taxa de divorcis no és necessàriament important en si mateixa. És possible que, si el divorci està prohibit o molt restringit, les parelles es separin a taxes semblants tot i que sense obtenir el segell oficial del divorci. En aquest cas, és possible que la llei del divorci sigui irrellevant o que només tingui conseqüències sobre les transferències econòmiques entre els (ex) cònjuges o sobre la custòdia dels fills.

Ara bé, els darrers estudis ens suggereixen que no ens trobem en aquest cas i que, de fet, els canvis en la regulació legal del divorci tenen conseqüències socials importants, fins i tot més enllà de l'impacte sobre les taxes de dissolució de matrimonis. En aquesta àrea, els millors estudis empírics aprofiten “experiments naturals” per tal de contestar aquestes preguntes. Per exemple, si comparem l'evolució de diverses tendències socials al llarg del temps entre diversos estats dels EUA, o entre països europeus, que han liberalitzat el divorci en moments diferents del temps, podem buscar canvis en aquestes tendències que coincideixin en el temps amb les reformes de la llei del divorci.

L'observació clau que ens dóna la teoria econòmica és que, fins i tot si la llei del divorci no afecta el nombre de divorcis o de separacions (o si aquest efecte és petit), la reducció del cost del di-

vorci o qualsevol altre canvi legal pot influir sobre el comportament dels individus, tant el d'aquells que estan casats com el dels que no ho estan. Per exemple, considerem el cas d'un matrimoni que no es posa d'acord. Els models econòmics que analitzen la negociació entre el matrimoni ens suggereixen que el poder de negociació de cada cònjuge sobre qualsevol decisió familiar (com, per exemple, la manera de gastar o estalviar els seus diners) depèn de la credibilitat que tingui una amenaça de divorci. Per exemple, una reforma que passi del divorci amb consentiment mutu al divorci unilateral pot tenir conseqüències importants sobre el poder de negociació de l'esposa i el marit; en concret, millorarà la posició del cònjuge que tingui menys interès a preservar el matrimoni. Alhora, aquest canvi pot influenciar una bona part de les decisions de la família.

A continuació, veurem quins són els resultats dels darrers estudis sobre unes quantes d'aquestes decisions, com la participació laboral de la dona, les taxes matrimonials i de fertilitat, el benestar dels fills, l'estalvi de les llars i la violència domèstica.

3.2 Taxes matrimonials i de fertilitat

El fet que la taxa de divorcis augmenti poc després de les reformes que faciliten el divorci és el resultat del que s'anomena un “efecte desembusador”, és a dir, de la dissolució de matrimonis que estaven vigents en el moment de la reforma legal. Ara bé, a llarg termini, hem de tenir en compte que la llei del divorci pot influir sobre els incentius per casar-se. D'una banda, facilitar el divorci pot fer augmentar el nombre de matrimonis perquè és menys costós dissoldre'ls. Per exemple, el divorci unilateral t'assegura la possibilitat d'abandonar un matrimoni que no vols continuar. D'altra banda, facilitar el divorci també devalua la institució del matrimoni com a mecanisme de compromís i,

com que això el fa menys atractiu, pot provocar una disminució del nombre de matrimonis. Per exemple, el divorci unilateral fa que la dissolució del teu matrimoni sigui més probable tot i que tu vulguis preservar-lo. Les darreres investigacions (vegeu Rasul, 2006) ens suggereixen que el segon efecte té més força que el primer: sembla ser que el divorci unilateral fa disminuir la **taxa de matrimonis**, tot i que també cal esperar que els matrimonis que es produeixin després de la reforma siguin de més qualitat, de manera que a llarg termini això generi una disminució de la taxa de divorcis a través del que l'autor anomena un "efecte de selecció".⁴

Altres autors han estudiat els efectes potencials de la llei del divorci sobre la **taxa de fertilitat**. Els resultats suggereixen clarament que la liberalització del divorci fa disminuir la taxa de fertilitat. Per exemple, un article recent (Bellido i Marcén, 2014) analitza les taxes de fertilitat a 18 països europeus entre 1960 i 2006 i mostra que les taxes de fertilitat van disminuir de manera permanent després de les reformes que facilitaven el divorci. Altres estudis també han trobat una reducció en la fertilitat de les parelles casades després de la introducció del divorci sense requeriment de falta i del divorci unilateral als EUA, independentment de la regulació de la divisió de la propietat (vegeu Stevenson, 2007, i Drewianka, 2008). Aquest efecte s'atribueix al fet que la disminució del cost del divorci redueix el valor d'invertir en el matrimoni (els fills es consideren una inversió específica del matrimoni).

Sobre la regulació legal de la custòdia dels fills, Halla (2013) ens mostra que les reformes que afavoreixen la custòdia compartida fan augmentar tant la taxa matrimonial com la taxa de fertilitat (i, probablement d'aquesta manera, fan disminuir la participació laboral de la dona). L'autor interpreta que aquests canvis provenen del fet que la custòdia compartida dóna més poder de negociació als

marits, de manera que fa augmentar el valor del matrimoni pels homes, que són "l'agent escàs al mercat del matrimoni".

3.3 La participació laboral femenina

Una de les conseqüències més estudiades de la llei del divorci és l'efecte sobre la participació laboral de les dones. Johnson i Skinner (1986) van mostrar que aquelles dones que seran futures divorciades ja augmenten la seva oferta de treball tres anys abans que es produeixi la separació. La interpretació dels autors és que l'increment de la probabilitat de divorciar-se fa que augmentin la seva oferta laboral, perquè les dones decideixen invertir en la seva carrera laboral.⁵ Això ens suggereix que una reforma del divorci que incrementi les separacions també pot fer augmentar la participació laboral de les dones casades.

De fet, un article recent (Bargain [et al.] 2012) ha estudiat les conseqüències de la legalització del divorci a Irlanda l'any 1996 sobre l'oferta de treball. Després de la reforma legislativa, la taxa conjunta de separacions i divorcis va augmentar significativament, mentre que la taxa de dissolucions matrimonials de parelles molt religioses (catòliques), que servien de grup de control, es va mantenir extremadament baixa. Després de la legalització del divorci, les dones casades en una llar no religiosa (per les quals augmentava el risc de divorciar-se) tenien una probabilitat de treballar significativament més elevada que abans de la reforma, mentre que no s'observava cap augment per les dones de les llars religioses (que estaven menys afectades per la legalització del divorci). Això encaixa amb la teoria que un augment de la probabilitat de divorciar-se en el futur fa augmentar el retorn d'invertir en experiència laboral per les dones casades, sempre que anticipin que el divorci pot tenir conseqüències econòmiques negatives per a elles.

Ara bé, la llei del divorci pot tenir conseqüències més enllà d'un augment del risc de divorci. Seguint el model senzill que hem descrit anteriorment, el pas d'un règim de consentiment mutu a un règim de divorci unilateral pot afectar el poder negociador dels cònjuges encara que no afecti el nombre de divorcis, perquè afavoreix el cònjuge que està més interessat a divorciar-se (Chiappori, Fortin i Lacroix, 2002). A més a més, el grau de redistribució induït pel divorci unilateral també depèn del règim de divisió de la propietat. Si suposem que els actius familiars són, majoritàriament, propietat del marit, en un règim de propietat comunitària el divorci unilateral provocarà una redistribució dels actius favorable a la dona, mentre que en un règim titular es produiria el contrari (Gray, 1998). Alhora, això pot afectar la decisió sobre l'oferta laboral de cada cònjuge. Addicionalment, facilitar el divorci pot incidir sobre l'oferta laboral de les dones casades a través d'altres mecanismes com, per exemple, l'efecte de la llei del divorci sobre la fertilitat (que ja hem descrit a la secció anterior).

Hi ha un seguit d'articles que han avaluat empíricament les conseqüències de la introducció del divorci unilateral sense requeriment de falta als EUA sobre l'estatus laboral i les hores treballades de les dones casades a partir de diferències entre els diversos estats. Els primers estudis, per Peters (1986) i Parkman (1992), es basaven en dades dels anys 70 i van concloure que els estats amb divorci unilateral tenien taxes de participació laboral femenina més elevades. Tanmateix, a partir de dades del cens pels anys 1960, 1970 i 1980, Gray (1998) va concloure que el divorci unilateral tenia un efecte positiu sobre l'oferta de treball de les dones casades només en els estats amb règim de propietat comunitària, mentre que l'efecte era negatiu en els estats amb règim titular. Els estudis posteriors fets per Stevenson (2007, 2008) han reanalitzat les conclusions de Gray amb les mateixes

dades, amb el resultat que, en conjunt, el divorci unilateral té un efecte positiu sobre la participació laboral de les dones (tant casades com no casades), independentment de la llei sobre la divisió de la propietat. La interpretació de l'autora és que els seus resultats ens suggereixen que “en un règim en el qual qualsevol bàndol pot obtenir el divorci lliurement hi ha més incentius per disposar de bones alternatives per si el matrimoni es trenca”. Genadek, Stock i Stoddard (2007) troben que aquest efecte positiu sobre l'oferta laboral és major entre dones casades amb fills, i Fernández i Wong (2014) conclouen que l'adopció del divorci unilateral als EUA en conjunt ha provocat un augment significatiu de la participació laboral de les dones casades.⁶

Per tant, tot i que sembla clar que el divorci unilateral sense requeriment de falta pot afectar l'estatus laboral i les hores treballades de les dones casades, possiblement un cop combinat amb el règim de divisió de la propietat, els resultats dels quals disposem actualment no són prou conclouents sobre la magnitud i, fins i tot, el signe d'aquests efectes, que poden ser diferents entre dones casades abans i després de la reforma (en la línia dels efectes “desembussador” i “de selecció” que hem descrit a la secció anterior).

3.4 Estalvi familiar

Uns quants estudis recents han estudiat les conseqüències de la llei del divorci sobre altres decisions econòmiques de les famílies (casades), com, per exemple, l'acumulació d'actius (estalvi). En un estudi recent que fa servir dades d'Irlanda, González i Özcan (2013) troben que la legalització del divorci l'any 1996 va provocar, com a efecte secundari, un augment dels estalvis familiars de les parelles casades (fins i tot els d'aquelles que no van acabar divorçant-se). A priori, un major risc de divorci pot donar incentius tant

per estalviar més (anticipant més despeses en el futur) com per estalviar menys (per tal de no haver de compartir els actius en cas de separació). Els resultats ens suggereixen que el primer efecte és més important. Els resultats d'un article més recent, Voena (2014), també ens suggereixen que la introducció del divorci unilateral als diversos estats dels EUA va provocar un augment de l'estalvi familiar entre les parelles casades abans de la reforma, com a mínim a les dels estats amb un règim de propietat comunitària. Observeu que aquest efecte podria provenir de l'impacte de la llei del divorci sobre altres decisions familiars, com la fertilitat.

3.5 Conflictos familiars i violència domèstica

Les dades de les quals disposem ens suggereixen que la regulació legal de la família pot tenir conseqüències econòmiques indirectes importants. Però les conseqüències indirectes de la llei del divorci probablement van més enllà de les decisions econòmiques de les famílies. A partir de dades pels EUA (Stevenson i Wolfers, 2007) i per Espanya (Brassio, 2014), diversos estudis mostren que la introducció del divorci unilateral pot tenir conseqüències sobre la presència de violència domèstica (i, fins i tot, sobre la taxa de suïcidis). De nou, el mecanisme subjacent podria estar relacionat amb el fet que fer més accessible el divorci a aquell cònjuge que el voldria reforça el seu poder de negociació dins del matrimoni. Per exemple, l'anàlisi del cas espanyol fet per Brassio (2014) mostra que la reducció del cost del divorci (unilateral) produïda per la reforma de la llei del divorci espanyola l'any 2005 va provocar una disminució significativa dels casos de violència de gènere entre les parelles casades (fins i tot entre aquelles que no es van separar), on l'autor fa servir les parelles de fet (que no estan afectades per la llei del divorci) com a grup de control.

3.6 Els fills

Si parlem del divorci, és inevitable que ens preguntem si la seva regulació pot tenir conseqüències sobre el benestar dels fills, tant a curt com a llarg termini. Òbviament, aquesta és una pregunta difícil de respondre, però hi ha diversos estudis que ho han intentat recentment. Els seus resultats ens suggereixen que la liberalització del divorci no té efectes positius a llarg termini sobre els fills, si més no per aquells que van néixer abans de la reforma. Per exemple, en un estudi de Gruber de l'any 2004 trobem que els nens que van créixer en estats dels EUA on existia el divorci unilateral completaven menys anys d'educació i tenien un renda familiar més baixa (un cop eren adults) que aquells que van créixer en estats on no es permetia el divorci unilateral (vegeu, també, Cáceres-Delpiano i Giolito, 2008, pels EUA i González i Viitanen, 2008, per Europa).

En un article més recent, Cáceres-Delpiano i Giolito (2012) també conclouen que els individus que estaven exposats a la introducció del divorci unilateral durant la seva infantesa tenien més probabilitats de cometre crims violents en el futur, de manera que en aquells estats que van introduir el divorci unilateral s'ha produït un augment de les taxes de crim al cap d'uns 10 anys de la reforma. Els autors atribueixen aquest efecte a una major pobresa entre les mares que es van veure afectades per les reformes legals.

Per tant, hi ha indicis que ens suggereixen que, a llarg termini, la introducció del divorci unilateral pot ser perjudicial pels fills, si més no per aquells nens que van néixer abans dels canvis legislatius. Quins són els mecanismes a través dels quals la reforma de la llei del divorci acaba perjudicant els nens a llarg termini? Sabem que, a curt termini, facilitar el divorci fa augmentar la taxa de divorcis (Wolfers, 2006; González i Viitanen, 2009), de

manera que el divorci dels pares sembla el factor més obvi (suposant que el divorci en si mateix té conseqüències negatives sobre el desenvolupament dels fills). Tanmateix, diversos articles han demostrat que no és probable que el divorci dels pares en si mateix (una circumstància molt més concreta que facilitar el divorci a nivell nacional) tingui conseqüències negatives sobre el desenvolupament dels fills (vegeu Johnson i Mazingo, 2000; Corak, 2001; Land i Zagrosky, 2001; Piketty, 2003; Sanz de Galdeano i Vuri, 2007); com a molt, té conseqüències relativament menors (Tartari, 2014). Per tant, és probable que hi hagi altres mecanismes, més indirectes, que hi juguin un paper, potser relacionats amb alguns dels elements dels quals hem parlat en aquest opuscle: l'oferta de treball dels pares, la despesa i l'estalvi familiar, els conflictes familiars, les inversions dels pares en els nens, etc.

4. Quines preguntes ens queden per respondre?

S'ha arribat a un cert consens al voltant de les conseqüències del divorci unilateral i sense requeriment de falta sobre la taxa de divorcis: és probable que, a curt termini, ambdues reformes fessin augmentar la taxa de divorcis d'aquelles parelles que ja estaven casades. També tenim indicis que ens suggereixen que, a llarg termini, aquestes reformes han tingut conseqüències negatives sobre els nens nascuts just abans dels canvis legislatius. Ara bé, cal continuar investigant com a mínim en les següents dues àrees.

En primer lloc, no tenim resultats clars per les conseqüències del divorci unilateral sobre l'estatus laboral de les dones. Un dels estudis seminals amb molt d'impacte (Gray, 1998) no va trobar cap efecte independent del divorci unilateral sobre

l'oferta de treball de les dones, mentre que treballs posteriors han trobat que el divorci unilateral fa augmentar la participació laboral femenina (independentment de la regulació de la divisió de la propietat). D'altra banda, una nova reanàlisi de les dades dels EUA (Voena, 2014) ens suggereix que la combinació del divorci unilateral amb una divisió igualitària de la propietat fa disminuir la participació laboral de les dones. Cal continuar investigant per entendre d'on ve la discrepància entre aquests resultats.

La segona qüestió que no està resolta fa referència a les conseqüències que té facilitar el divorci sobre els fills. Els resultats de què disposem ens suggereixen que el divorci unilateral té un efecte perjudicial a llarg termini sobre els nens nascuts abans de la reforma. Ara bé, encara no entenem prou bé quins són els mecanismes que generen aquest efecte advers a llarg termini. Sabem que, a curt termini, facilitar el divorci fa augmentar la taxa de divorcis, però també sabem que el divorci dels pares en si mateix probablement no afecta el desenvolupament dels nens. A més a més, és només una fracció molt petita dels nens la que es veu afectada per l'augment (temporal) de la taxa de divorcis. Quins són els mecanismes responsables d'aquests efectes? Encara no tenim resposta per aquesta pregunta, tot i que probablement estigui relacionada amb el fet que la reforma del divorci influeix sobre el comportament dels individus i les famílies d'altres maneres que van més enllà de les taxes de divorcis i separacions, tal com ja hem explicat en aquest opuscle. Ens falta saber quins d'aquests canvis en el comportament (o quina combinació de canvis) acaba perjudicant els nens a llarg termini. A l'hora d'elaborar polítiques públiques, cal saber per què i de quina manera un divorci més fàcil ha acabat perjudicant aquests nens (hi juguen un paper l'oferta de treball, l'estalvi o altres canvis familiars?), de manera que se'ls pugui ajudar d'una millor manera. Els nous estudis

haurien de tenir una aproximació més general al problema, de manera que analitzin conjuntament el paper de diversos mecanismes (com els que hem destacat en aquest opuscle) a l'hora de respondre aquesta pregunta.

Una darrera qüestió que encara tampoc té una resposta concloent és quines conseqüències té un divorci més fàcil sobre els nens nascuts en matrimonis que s'han format després de la introducció del divorci unilateral. Si aquests nous matrimonis són de més bona qualitat, tal com ens suggereixen les darreres investigacions, és possible que els seus fills obtinguin millors resultats de mitjana.

5. Conclusions

Diversos estudis han analitzat les conseqüències socials de les darreres reformes de la llei del divorci a diversos països. Els resultats ens suggereixen que la introducció del divorci unilateral sense requeriment de falta va fer augmentar la taxa de divorcis, si més no de manera temporal, i que el divorci unilateral probablement va tenir conseqüències negatives sobre les famílies atrapa-des a la transició (és a dir, el casament de les quals es va produir dins de l'antic marc legal i per les quals la reforma va ser una "sorpresa"), incloent-hi conseqüències negatives a llarg termini sobre els fills nascuts poc abans dels canvis legals (tot i que l'augment dels divorcis ens suggereix que les conseqüències han estat positives com a mínim per a un dels cònjuges).

Ara bé, l'eliminació del requeriment de falta i el divorci unilateral no poden explicar per si mateixos el gran augment de la taxa de divorcis, generalitzat a molts països, que s'ha produït durant la segona meitat del segle XX. A més a més, sembla que a llarg termini el divorci unilateral ha

millorat la qualitat dels matrimonis (tot i que n'ha disminuït el nombre), de manera que aquests tindran una taxa de divorcis més baixa. L'eliminació del requeriment de falta també sembla que ha fet augmentar els estalvis de les parelles casades i és possible que hagin disminuït els casos de violència domèstica, la qual cosa ens suggereix que, en conjunt, les conseqüències a llarg termini d'aquestes reformes han sigut positives pel benestar social. Addicionalment, les darreres reformes, que afavoreixen la custòdia compartida dels fills, sembla que han estimulat el matrimoni i la fertilitat. Per tant, els resultats dels quals disposem no donen gaires esperances a l'argument que la reinstauració del requeriment de falta i/o del consentiment mutu o, en termes més generals, l'enduriment dels requisits per obtenir el divorci redreçaria dràsticament la "destrucció de la família tradicional". Tanmateix, cal adonar-se que la combinació del divorci unilateral amb la divisió igualitària de la propietat sembla que redueixi la participació laboral femenina, la qual cosa no és un resultat socialment desitjable.

Acabarem amb dues reflexions finals. En primer lloc, sembla clar que la regulació legal de la família té potencial per incidir sobre un gran ventall de característiques socials, més enllà de les taxes matrimonials i de divorcis. La tasca del científic social és la d'informar els legisladors sobre les conseqüències socials probables dels canvis en la llei del divorci. I, en segon lloc, ens cal continuar investigant per esbrinar les conseqüències a curt i llarg termini del divorci fàcil en el desenvolupament dels fills.

Notes

(1) Vegeu González (2014) per un estudi semblant amb un èmfasi en les polítiques públiques.

(2) Una part de la bibliografia econòmica ha estudiat les conseqüències del divorci en si mateix sobre el benestar dels (ex) cònjuges i dels seus fills. Vegeu, per exemple, Oswald i Gardner (2006) i Tartari (2014) i les seves bibliografies.

(3) Les dues excepcions són les Filipines i el Vaticà.

(4) No conec cap estudi que analitzi directament aquest efecte del divorci unilateral sobre la "qualitat" dels nous matrimonis.

(5) Evidentment, aquesta regularitat també pot tenir l'origen en un augment de la participació laboral que afecti la probabilitat de divorciar-se. Els estudis posteriors han posat més èmfasi a demostrar creïblement la direcció de la causalitat.

(6) Tanmateix, un estudi recent de Voena (2014) troba que, en aquells estats que imposaven una divisió de la propietat igualitària entre els cònjuges (és a dir, de propietat comunitària), el divorci unilateral va provocar que les dones que ja estaven casades abans de la reforma tinguessin menys probabilitats de treballar.

Bibliografia

- Alesina, A. i P. Giuliano (2007), "Divorce, fertility and the value of marriage," Harvard Institute of Economic Research Discussion Paper No. 2136.
- Bargain, O., L. González, C. Keane i B. Özcan (2012), "Female labor supply and divorce: New evidence from Ireland," *European Economic Review*, 56(8), 1675-1691.
- Becker G. S., E. Landes, i R. T. Michael (1977), "An economic analysis of marital instability," *Journal of Political Economy*, 85, 1141-88.
- Bellido, H. i M. Marcén (2014), "Divorce laws and fertility," *Labour Economics*, 27, 56-70.
- Brassiolo, P. (2014), "Domestic violence and divorce law: When divorce threats become credible," *Journal of Labor Economics*, de propera publicació.
- Cáceres-Delpiano, J. i E. Giolito (2008), "How unilateral divorce affects children," IZA Discussion Paper No. 3342.
- Cáceres-Delpiano, J. i E. Giolito (2012), "The Impact of unilateral divorce on crime," *Journal of Labor Economics*, 30(1), 215-248.
- Chiappori, P.A., B. Fortin i G. Lacroix (2002), "Marriage market, divorce legislation, and household labor supply," *Journal of Political Economy*, 110(1), 37-72.
- Corak, M. (2001), "Death and divorce: The long-term consequences of parental loss on adolescents," *Journal of Labor Economics*, 19(3), 682-715.
- Drewianka, S. (2008), "Divorce law and family formation," *Journal of Population Economics*, 21, 485-503.
- Fernández, R. i J. C. Wong (2013), "Divorce risk, wages, and working wives: A quantitative life-cycle analysis of female labor force participation," manuscrit no publicat.
- Friedberg, L. (1998), "Did unilateral divorce raise divorce rates? Evidence from panel data," *American Economic Review*, 83(3), 608-627.
- Genadek, K. R., W. A. Stock, i C. Stoddard (2007), "No-fault divorce laws and the labor supply of women with and without children," *Journal of Human Resources*, 42(1), 247-274.
- González, L. (2014), "Should divorce be easier or harder?" *IZA World of Labor* (<wol.iza.org>).
- González, L. i T. Viitanen (2008), "The long-term effects of legalizing divorce on children," IZA Discussion Paper No. 3789.

- González, L., i T. Viitanen (2009), "The effect of divorce laws on divorce rates in Europe," *European Economic Review*, 53, 127-138.
- González, L. i B. Özcan (2013), "The risk of divorce and household saving behavior," *Journal of Human Resources*, 48(2), 404-434.
- González-Val, R. i M. Marcén (2012), "Unilateral divorce vs. child custody and child support in the US," *Journal of Economic Behavior & Organization*, 81, 613-643.
- Gray, J. (1998), "Divorce-law changes, household bargaining and female labor supply," *American Economic Review*, 88(3), 628-642.
- Gruber, J. (2004), "Is making divorce easier bad for children? The long-run implications of unilateral divorce," *Journal of Labor Economics*, 22(4), 799-833.
- Halla, M. (2013), "The effect of joint custody on family outcomes," *Journal of the European Economic Association*, 11(2), 278-315.
- Johnson, W. R., i J. Skinner (1986), "Labor supply and marital separation," *American Economic Review*, 76(3), 455-469.
- Johnson, J. H. i C. J. Mazingo (2000), "The economic consequences of unilateral divorce for children," University of Illinois CBA Office of Research Working Paper 00-0112.
- Lang, K. i J. L. Zagorsky (2001), "Does growing up with a parent absent really hurt?" *Journal of Human Resources*, 36(2), 253-273.
- Mechoulan, S. (2006), "Divorce laws and the structure of the American family," *Journal of Legal Studies*, 35, 143-174.
- Oswald, A. i J. Gardner (2006), "Do divorcing couples become happier by breaking up?" *Journal of the Royal Statistical Society Series A* 169(2), 319-336.
- Papps, K. L. (2006), "The effects of divorce risk on the labor supply of married couples," IZA Discussion Paper No. 2395.
- Parkman, A. M. (1992), "Unilateral divorce and the labor-force participation rate of married woman," *American Economic Review*, 82(3), 671-678.
- Piketty, T. (2003), "The impact of divorce on school performance: evidence from France, 1968-2002," CEPR Discussion Paper No. 4146.
- Rasul, I. (2006), "Marriage markets and divorce laws," *Journal of Law, Economics and Organization*, 22, 30-69.
- Rasul, I. (2006), "The economics of child custody," *Economica*, 73, 1-25.
- Sanz de Galdeano, A. i D. Vuri (2007), "Does parental divorce affect adolescents' cognitive development? Evidence from longitudinal data," *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 69(3), 321-338.
- Stevenson, B. (2007), "The impact of divorce laws on marriage-specific capital," *Journal of Labor Economics*, 25(1), 75-94.
- Stevenson, B. i J. Wolfers (2006), "Bargaining in the shadow of the law: Divorce laws and family distress," *Quarterly Journal of Economics*, 121(1), 267-288.
- Stevenson, B. (2008), "Divorce law and women's labor supply," *Journal of Empirical Legal Studies*, 5(4), 853-873.
- Tartari, M. (2014), "Divorce and the cognitive achievement of children," *International Economic Review*, de propera publicació.
- Voena, A. (2014), "Yours, mine and ours: Do divorce laws affect the intertemporal behavior of married couples?" *American Economic Review*, de propera publicació.
- Wolfers, J. (2006), "Did universal divorce laws raise divorce rates? Reconciliation and new results," *American Economic Review*, 96(5), 1802-1820.

1. **Una reflexió sobre l'atur a Espanya**
Ramon Marimon (juny 97)
 2. **Reduir l'atur: a qualsevol preu?**
Fabrizio Zilibotti (desembre 97)
 3. **Impostos sobre el capital i el treball, activitat macroeconòmica i redistribució**
Albert Marcat (novembre 98)
 4. **El prestador de darrera instància en l'entorn financer actual**
Xavier Freixas (novembre 99)
 5. **Per què creix el sector públic? El paper del desenvolupament econòmic, el comerç i la democràcia**
Carles Boix (novembre 99)
 6. **Gerontocràcia i Seguretat Social**
Xavier Sala-i-Martin (juliol 2000)
 7. **La viabilitat política de la reforma del mercat laboral**
Gilles Saint-Paul (desembre 2000)
 8. **Contribueixen les polítiques de la Unió Europea a estimular el creixement i a reduir les desigualtats regionals?**
Fabio Canova (maig 2001)
 9. **Efectes d'aglomeració a Europa i als EUA**
Antonio Ciccone (setembre 2001)
 10. **Polarització econòmica a la conca mediterrània**
Joan Esteban (maig 2002)
 11. **Com inverteixen la seva riquesa les economies domèstiques?**
Miquel Faig (octubre 2002)
 12. **Efectes macroeconòmics i distributius de la Seguretat Social**
Luisa Fuster (abril 2003)
 13. **Educar la intuïció: Un repte pel segle XXI**
Robin M. Hogarth (setembre 2003)
 14. **Els controls de capital a l'Europa de la postguerra**
Hans-Joachim Voth (abril 2004)
 15. **La fiscalitat dels intermediaris financers**
Ramon Caminal (setembre 2004)
 16. **Preparats per prendre riscos? Evidència experimental sobre l'aversion i l'atracció al risc**
Antoni Bosch-Domènech / Joaquim Silvestre i Benach (novembre 2005)
 17. **Xarxes socials i mercat laboral**
Antoni Calvó-Armengol (gener 2006)
 18. **Els efectes de la protecció laboral a Europa i als Estats Units**
Adriana D. Kugler (febrer 2007)
 19. **Creixement urbà desordenat: Causes i conseqüències**
Diego Puga (gener 2008)
 20. **El creixement a llarg termini a l'Europa Occidental, 1830-2000: fets i problemes**
Albert Carreras i Xavier Tafunell (juny 2008)
 21. **Com superar la fallida de coordinació en empreses i organitzacions: evidència experimental**
Jordi Brandts (març 2009)
 22. **L'assignació ineficient del talent**
José V. Rodríguez Mora (maig 2009)
 23. **Complementarietats en les estratègies d'innovació i el vincle amb la ciència**
Bruno Cassiman (setembre 2009)
 24. **Mecanismes senzills per resoldre conflictes d'interès i compartir els guanys**
David Pérez-Castrillo (novembre 2009)
 25. **Transferència de les innovacions universitàries**
Inés Macho-Stadler (gener 2010)
 26. **Costos i conflictes d'acomiadament, i el funcionament del mercat de treball**
Maia Güell (juny 2010)
 27. **Desigualtat i progressivitat fiscal**
Juan Carlos Conesa (octubre 2010)
 28. **Economia de la felicitat**
Ada Ferrer-i-Carbonell (maig 2011)
 29. **Triar escola a Espanya: teoria i evidència**
Caterina Calsamiglia (setembre 2011)
 30. **La responsabilitat social corporativa i el benestar social. Com promoure estratègies empresarials socialment responsables**
Juan-José Ganuza (març 2012)
 31. **L'efectivitat de l'ajuda internacional: de la perspectiva macroeconòmica a l'avaluació experimental**
José G. Montalvo / Marta Reynal-Querol (juny 2012)
 32. **Política fiscal a la Unió Monetària Europea**
Evi Pappa (setembre 2012)
 33. **L'efecte de les imperfeccions en el mercat de capital en les decisions empresarials i les fluctuacions econòmiques**
Andrea Caggese (novembre 2012)
 34. **Globalització, tecnologia i desigualtat**
Gino Gancia (abril 2013)
 35. **Cicles de crèdit i risc sistèmic**
José-Luis Peydró (desembre 2013)
 36. **L'impacte de la immigració en el mercat de treball**
Albrecht Glitz (juny 2014)
 37. **Previsions probabilístiques en economia i polítiques públiques**
Barbara Rossi (setembre 2014)
 38. **Mercats laborals locals**
Jan Eeckhout (desembre 2014)
 39. **Globalització i fluctuacions agregades: el paper del comerç internacional i les grans empreses**
Julian di Giovanni (febrer 2015)
 40. **Conseqüències socials de la llei del divorci**
Libertad González (juny 2015)
-

Libertad González

Libertad González és professora titular d'economia a la Universitat Pompeu Fabra (UPF) i professora afiliada de la Barcelona Graduate School of Economics (Barcelona GSE). És també *Research Fellow* de l'IZA (Institute for the Study of Labor, Alemanya), i ha estat professora visitant a UBC (Vancouver), CREST (Paris), Columbia University (Nova York) i Boston University. Va obtenir el PhD en economia a la Northwestern University (Chicago) el 2003. La seva recerca se centra en l'economia laboral i l'economia pública, i les seves àrees d'interès són les relacionades principalment amb la família (matrimoni, divorci, fertilitat), participació femenina en la força de treball i emigració. Ha publicat la seva recerca a l'*American Economic Journal: Economic Policy*, el *Journal of Human Resources*, el *Journal of Applied Econometrics*, *Labour Economics*, i l'*European Economic Review*, entre d'altres.

Centre de Recerca
en Economia Internacional

Ramon Trias Fargas, 25-27 - 08005 Barcelona
Tel: 93 542 13 88 - Fax: 93 542 28 26
E-mail: crei@crei.cat
<http://www.crei.cat>

Universitat
Pompeu Fabra
Barcelona

Generalitat
de Catalunya